ISSN 2078-6107. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. Спецвипуск. С. 407–420
Visnyk of the Lviv University. Series History. 2017. Special Issue. P. 407–420

УДК [94: 323.282-054.74] (=1: 477.83 /.87)“1944 / 1952”

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕПОРТАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЮ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1944–1952)

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра історії України,
вул. Івана Франка, 24, 82100, Дрогобич, Україна

У статті розглядаються особливості проведення депортаційної політики органами радянського репресивно-каральної апарату у Карпатському краї ОУН (1945–1952 рр.). Встановлено, що депортаційні кампанії радянської адміністрації мали на меті не лише придушити опір незгідних, але й змінити національну і соціальну структуру суспільства, про що, безумовно, свідчили їхні масштаби. При цьому депортації використовувалися і для залякування тих, хто міг стати в опозицію до влади. З’ясовано, що під час реалізації депортаційних кампаній для виведення з повинною націоналістів використовували систему заручництва (погрози виселенням сімей). Підраховано чисельність депортованих осіб із території Карпатського краю ОУН.

Ключові слова: депортації, репресивно-каральна система, Карпатський край ОУН, заручники.

Форми і методи боротьби радянських репресивно-каральних органів проти визвольного руху у Карпатському краї ОУН (до нього входили нинішня Закарпатська, Івано-Франківська (без Рогатинського та північної частини Галицького районів), Чернівецька та південна частина Львівської областей (Дрогобицький, Сколівський, Старосамбірський, Стрийський і Турківський райони, південно-західна частина Миколаївського, центральна і південна частина Самбірського районів) були найрізноманітнішими. Для досягнення цілей силові структури застосовували будь-які засоби. Визначальним аргументом у заходах органів радянської влади проти ОУН і УПА стала репресивна політика. Засобів боротьби проти повстанців окупаційна влада мала вдосталь. До найчастіше використовуваних можна віднести і основні, і додаткові: 1) чекістсько-військові операції (оперативно-військові операції); 2) створення широко розгалуженої агентурної сітки; 3) засідки, блокади; 4) спецзасоби; 5) компрометації; 6) діяльність агентурно-бойових груп (АБГ); 7) перепис і паспортизація населення; 8) виселення сімей учасників та осіб, які підтримували визвольний рух (депортації); 9) застосування сімейної та майнової відповідальності; 10) публічні показові страти і судові процеси; 11) колективізація; 12) ідейно-пропагандивна війна тощо.

Вагоме місце у боротьбі проти українського визвольного руху посідала депортаційна політика, яка стосувалася не лише безпосередніх учасників підпілля, їхніх сімей, але й цілком не залучених до руху осіб. Виселення використовувалося і для помсти та залякування за акції націоналістів. Сім’ї учасників Руху Опору, які проживали легально, ставали, у повному розумінні,

© *Ільницький В., 2017*

заручниками і через загрозу виселення змушені були виходити з повинною. Остання форма мала й певний позитив, оскільки давала можливість відправити з підпілля підозрілих, виснажених, хворих осіб. Процеси виселення активізувалися напередодні важливих урядових кампаній. Навіть більше, уже після проходження відповідного терміну виселеним особам спецслужби намагалася перешкодити у поверненні. Успішне проведення колективізації завдавало остаточного і найболючішого удару – позбавляло повстанців матеріально-продовольчого ресурсу та підтримки місцевого населення. У підпіллі були розроблені детальні вказівки щодо поведінки в умовах протистояння колективізації, складовою якої виступала підтримка селянства. Остаточне завершення колективізації автоматично призводило і до згасання боротьби. У виборі інструментарію колективізатори були не особливо перебірливими.

Депортаційній програмі влади передувала підготовлена юридична база. З цією метою, у структурі НКВС СРСР 24 березня 1944 р. створили відділ спецпоселень. За розпорядженням № 7129 глави НКВС СРСР Л. Берії від 31 березня 1944 р. було розроблено "Інструкцію про порядок висилки членів сімей оунівців та активних повстанців у віддалені райони СРСР", затверджену наркомом внутрішніх справ УРСР Іваном Сєровим 5 квітня 1944 р. Інструкція поширювалася на всіх повнолітніх членів сімей підпільників і арештованих, і тих, що перебували у розшуку, а також вбитих; їхнє майно підлягало конфіскації, дозволялося брати із собою одяг, взуття, постіль, посуд, дрібний господарський реманент і продовольство. Загальна вага всіх речей не мала перевищувати 500 кг на кожну родину. Неповнолітні члени сімей мали перебувати разом із рідними. Документальними підставами для виселення могли бути довідки сільрад, свідчення арештованих підпільників, оперативні матеріали НКВС-НКДБ[1]. Депортованих перевозили у товарних вагонах без будь-яких умов (при нормі 40–80 осіб), чисельністю 150–200 осіб (і більше). Внаслідок холоду, голоду і хворіб до місця призначення доїжджали далеко не всі. При цьому мусимо відзначити, що бажання окремих чиновників вислужитися ставало причиною випадків незаконних (осіб, непричетних до визвольного руху) депортацій сімей (як членів сімей націоналістів), які під час етапування супроводжувалися злочинами. Цьому сприяла сама система, яка закривала очі на ці та подібні злочини. Наприклад, за незаконне виселення сім'ї Федора Гордейчука начальнику Надвірнянського РВ МВС, ст. лейтенанту Решетнєву оголосили догану[2]. У січні 1950 р. із м. Львів була виселена в Красноярський край СРСР рідна сестра Євгена Пришляка Ольга, хоча, за свідченнями інших

[1] Дмитро Вєдєнєєв, Геннадій Биструхін, *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки* (Київ: К.І.С., 2007), 44; *Історія українського селянства: Нариси в 2 т.*, ред. Володимир Литвин (Київ: Наукова думка, 2006), т. 2, 399.

[2] Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 2-Н, оп. 89 (1951), спр. 109, арк. 74–75.

заарештованих, свідків та агентури, вона мала серйозне захворювання (туберкульоз костей) і не брала жодної участі в політичному житті. При цьому відверто писалося, що основою для виселення послужила та обставина, що її брат – Євген Пришляк – був "кадровим українським націоналістом, мав псевдо "Мирон", "Чорнота", "Чернець" з 1944 по 1948 рік керував СБ Дрогобицького обласного проводу ОУН, потім був переведений керівником СБ Львівського окружного проводу ОУН. Другий брат – Пришляк Ярослав в період нацистської окупації був членом Львівського обласного проводу ОУН псевдо "Зорян", в 1944 році втік з німцями на Захід, а потім повернувся в західну Україну і перебував на нелегальному становищі". На скаргу О. Пришляк про неправомірність виселення працівники репресивно-каральної системи в заключенні за 10 січня 1957 р. писали, що виселення було здійснено правомірно, а основ для її звільнення зі спецпоселення не було[3].

Керівництво областей, прагнучи "вислужитися" та довести свою відданість системі, займало особливо активну позицію щодо проведення репресій. Так, 15 травня 1945 р. секретар Дрогобицького обкому КП(б)У С. Олексенко рекомендував почати реальну боротьбу проти підпільників, масове виселення осіб та їхніх сімей, які мали стосунок до націоналістів. На його думку, як мінімум, необхідно було терміново виселити понад 100 сіл, а для інших спростити оформлення документів на висилку, при цьому наголошуючи на потребі брати заручників[4]. На думку С. Олексенка, "селяни, які будуть переселені в інші райони, стануть живими агітаторами за те, щоб слухатися влади, а не займатися бандитизмом"[5]. До речі, окремим керівникам західних областей України навіть забракло наданого ліміту на виселення, і вони просили про його збільшення. Водночас через величезні масштаби деякі керівники областей не встигали готувати документи для виселення. Так, станом на 15 жовтня 1944 р. у Дрогобицькій області підлягали виселенню 100 сімей (300 осіб), хоча практично було оформлено справи на 70 (256 осіб)[6]. Подібна ситуація склалася в Станіславській області, де за листопад–грудень 1945 р. оформили і затвердили облікові справи на виселення 1 104 сімей підпільників: виселено 657 сімей, повернено 804 облікових справ у РВ НКВС на дооформлення, у РВ НКВС перебувало 1 473 затверджені облікові справи на розшук сімей підпільників, які переховувалися від виселення[7].

[3] Розшифрувати (далі – АСГУНП ЛО), ф. 111, оп. 1, спр. Р-20317. Личное учетное дело № 1660 спецпоселенца Пришляк Ольга Степановна (Начато 22.08.1951 – окончено 15.02.1960), арк. 2, 22–22 зв.

[4] Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. П-5001, оп. 6, спр. 50, арк. 38.

[5] ДАЛО, ф. П-5001, оп. 6, спр. 59, арк. 373; Юрій Киричук, *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років XX століття* (Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 2000), 194; Юрій Киричук, *Український національний рух 40–50-х років XX століття: ідеологія та практика* (Львів: Добра справа, 2003), 243.

[6] Іван Білас, *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох книгах* (Київ: Либідь; Військо України, 1994), кн. 2, 515.

[7] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 55 (1953), спр. 5, т. 4, арк. 402.

Для придушення підпільного руху в Карпатському краї, крім депортацій, запровадили систему заручників. У постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 24 липня 1945 р. відверто рекомендувалося: "На зборах в населених пунктах або індивідуально попередити підозрюваних у бандпосібництві – куркулів, торговельників та інших елементів, якщо у цьому населеному пункті здійсниться якийсь злочин, то вони негайно будуть арештовані й віддані під суд, а їх сім'ї – виселені"[8].

У контексті депортаційних кампаній розглядаємо ліквідацію хуторів, мешканці яких найзавзятіше виступали проти колективізації та допомагали націоналістам їжею, одягом, схованкою. Хутірська система не дозволяла контролювати селян повністю, тому їх виганяли насильно. Уже цитований "класик" депортаційних кампаній С. Олексенко вважав, що виселення – це "засіб якнайшвидшої ліквідації бандитизму". У зв'язку з цим у середині січня 1946 р. він просив М. Хрущова надати 150 вагонів для того, щоб через виселення сімей завдати відчутного удару націоналістам[9]. Навесні 1946 р. репресивно-каральна система в боротьбі з визвольним рухом застосовувала метод масового випалювання лісів на теренах з найбільшою концентрацією повстанських загонів – в околицях Станіслава (Чорний ліс), Ковельщині (Цуманський ліс), у північно-східній частині Львівської області (Радехівщина)[10]. Водночас спаленням лісів карателі не обмежувалися – вони виселяли, а інколи навіть спалювалися підлісні села, присілки і хати. На початку 1946 р. у Журавнівському р-ні було виселено хутори і присілки: Лучки та Парцеляція поблизу с. Новошини, Забугай та Ковбаса біля с. Которини, Вільшаниця поблизу с. Монастирець, Фільварки та Заподрини поблизу с. Буянів, Лісничівка біля с. Чертіж, Парцеляція поблизу с. Корчівка Журавнівського р-ну[11].

Улітку 1950 р. компартійні органи в західних областях України розпочали ліквідацію 70 000 хуторів. Загалом упродовж 1950–1952 рр. виселили 91 226 хутірських господарств, з них 69 245 розселили у селах західних областей України, 21 981 – у південних. Навіть пізніше, у липні 1952 р., з'явилася постанова про виселення господарств із хуторів, за якою до 1 жовтня 1952 р. потрібно було додатково виселити 51 350 дворів[12]. Проте варто відзначити, що накреслені

---

[8] *Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія, т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959*, упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко (Київ; Торонто: Літопис УПА, 2001), 172.

[9] Володимир Сергійчук, *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали* (Київ: Дніпро, 1998), 392.

[10] *Історія українського селянства: Нариси в 2 т.*, ред. Володимир Литвин (Київ: Наукова думка, 2006), т. 2, 397.

[11] *УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльности 1944–1951 рр.* (Б. м.: Видання Закордонних частин ОУН, 1956), 132.

[12] Михайло Сеньків, "Форми і методи відчуження селянства від власності у західному регіоні України (друга половина 40-х – початок 50-х рр. XX ст.)," *Дрогобицький краєзнавчий збірник* 7 (2003): 470; Сергійчук, *Десять буремних літ*, 854.

плани на ділі наштовхувалися на труднощі, а їхня реалізація затягувалася. Особливо турбувало чекістів незадовільне проведення виселення господарств у листопаді 1952 р. із хуторів у Станіславській області, де план виконали лише на 31,9%, Дрогобицькій – 35%, Львівській – 35,3%, Тернопільській – 40,7%. Хід виселення господарств із хуторів у серпні 1952 р. відбувався такими темпами: у Дрогобицькій області із запланованих 1 422 господарств було виселено – 358, перевезено будинків до місць виселення – 232, побудовано 20 нових будинків, зокрема, 154 переселено у південні області України; відповідно в Станіславській – 6 650/1 941/1 591/296/453; Закарпатській – 1 350/885/0/0/363; Чернівецькій – 3 740/1 705/0/427/589[13].

Виселення використовувалося і для помсти та залякування за акції Руху Опору. У липні 1949 р., відповідно до наказу МДБ СРСР № 00386 від 20 грудня 1948 р., у порядку вжиття заходів у відповідь на диверсійно-терористичні акти, здійснювані оунівським підпіллям, за 10 місяців 1949 р. УМДБ Станіславської обл. і міськрайорганами МДБ виселили 1 358 сімей підпільників і пособників (загальною чисельністю 4 011 осіб)[14]. Виконуючи заходи у відповідь на здійснені збройні прояви впродовж першої половини 1949 р., у селах Путильського і Вижницького р-нів відділом 2-Н УМДБ були оформлені і затверджені облікові справи на 119 сімей осіб, які підтримували націоналістів (377 осіб) (Путильському р-ні 74 сім'ї на 247 осіб; Вижницькому р-ні – 45/130)[15]. У процесі примусової депортації з лиця землі зникали цілі населені пункти. Після загибелі підполковника МДБ О. Колодяжного спецслужби виселили у вересні–жовтні 1949 р. мешканців трьох сіл, а за вбивство чотирьох партійних працівників та активістів із чотирьох сіл тієї ж Дрогобицької області – 91 родину (385 осіб)[16].

Такі виселення часто здійснювалися задля кількості та виконання плану доведеного вищим керівництвом. Так, 28 червня 1950 р. Степан Пришляк і члени його сімї (син – Йосип, 1927 р.н.; дочки – Люба, 1930 р. н. і Зена, 1935 р. н.) були виселені на спецпоселення у відповідь на здійснене підпільниками вбивство 7 жовтня 1949 р. у селі Велика Воля міліціонера Миколаївського РВ МВС І. Бобеля. При цьому підставою для цієї акції стала лише така інформація свідка М. Надольського: мовляв, той походить із "кулаків", у період нацистської окупації був українським націоналістом, його будинок відвідували підпільники ОУН, а керівник Євген Пришляк був його двоюрідним братом. Було також враховано свідчення агента "Старик" про те, що С. Пришляк із 1937–1938 рр. перебував в УВО спільно із своїм двоюрідним братом Євгеном Пришляком, брав участь в організації відділів УПА. У результаті скарги С. Пришляка 31 грудня 1954 р. провели додаткову перевірку, яка не підтвердила усі названі звинувачення.

[13] Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО), ф. П-15, оп. 1, спр. 627, арк. 6; Сергійчук, *Десять буремних літ*, 854, 856.

[14] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 7, т. 2, арк. 6, 297; спр. 6, т. 4, арк. 296.

[15] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 34 (1960), спр. 12, арк. 85.

[16] Вєдєнєєв, Биструхін, *Двобій без компромісів*, 45.

Зокрема, на основі довідки райвиконкому і допиту свідків з'ясувалося, що С. Пришляк був середняком. Натомість передопитаний агент "Старик" заявив, що він жодних донесень про зв'язки С. Пришляка із оунівцями не давав. Усі інші свідки стверджували, що останній навіть не був родичом Євгена Пришляка, а тому його виселили неправомірно[17].

Реакцією на раніше здійснені акції упродовж лютого–листопада 1952 р. стало відправлення на спецпоселення 854 сім'ї підпільників, учасників ОУН і їх пособників, загальною чисельністю 3 229 осіб[18]. Колективна відповідальність, запроваджена у Радянському Союзі, активно реалізовувалася[19]. Так, у Станіславській області лише за 1954 р. було виселено 586 хутірських господарств, із них у чужих будинках змушені були проживати 117 сімей[20].

Виселення здійснювали і для влаштування стратегічних військових та промислових об'єктів. Зокрема у червні 1950 р. переселили мешканців сіл Майдан і Нова Гута Станіславського р-ну і Посіч Лисецького р-ну до Херсонської області, а на звільненій території створили полігон, де проводилися бойові стрільби із наземної і зенітної артилерії[21]. Крім цього, Станіславський облвиконком прийняв рішення про виділення під стрільбище 23 842 гектари землі, що охоплювали саме ті села, в яких визвольний рух був найпотужнішим (район Чорного лісу). Щоправда, ПрикВО кілька разів коректував плани у бік зменшення необхідної для стрільбища території. Розв'язання питання затягнулося аж до 5 листопада 1948 р., а потім взагалі було зняте з порядку денного[22]. Виселялися і особи, помешкання яких розташовувалися поруч із стратегічно важливими місцями. У зв'язку із цим було прийнято відповідне рішення ЦК КП(б)У для очищення населених пунктів, розташованих у зонах автомагістралей, колій залізниць, мостів, стратегічних об'єктів. Як наслідок, тільки з Дрогобицької області станом на 19 січня 1946 р. виселили 395 сімей підпільників (1 011 осіб). У порядку очистки міст від антирадянського елементу відселено 171 особу[23].

Виселення вносило дезорганізацію, розгубленість не тільки серед населення, яке до цього підтримувало Рух Опору, але і в багатьох підпільників. У них з'являлися пригнічений стан і розгубленість, побоювання за долю родини. Виселення осіб, які підтримували повстанців, серйозно впливало на організаційні

---

[17] АСГУНП ЛО, ф. 111, оп. 1, спр. Р-8762. Учетное дело № 10281. На семью Пришляк Стефана Михайловича (Начато 20.02.1950 – окончено 24.12.1955), арк. 66–67.

[18] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 1, арк. 71.

[19] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 60 (1953), спр. 3, т. 2, арк. 220.

[20] *Історія українського селянства*, т. 2, 447.

[21] *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали*, відп. ред. Микола Кугутяк (Івано-Франківськ: КПФ "ЛІК", 2011), т. 2, кн. 3, 209.

[22] Ігор Андрухів, Анатолій Француз, *Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Рівне, Івано-Франківськ: Таля, 2001), 223–224.

[23] ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 41, арк. 13; Тамара Вронська, *Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин "ворогів народу" в Україні (1917–1953 рр.)* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2009), 353.

зв'язки, які втрачалися, і підпільники змушені були їх відновлювати (цим і користалися спецслужби для їхнього перехоплення). На підтвердження цього наводилися витяги з листа Ю. Матвіїва-"Недобитого" провідникові Карпатського краю ОУН С. Слободяну-"Єфрему", де зазначалося, що після кожної акції повстанців спецслужби одразу проводили арешти і виселення, вважаючи їх реакцією на дії Руху Опору. Саме це призвело до того, що населення просило не здійснювати акцій, бо за це доводилося страждати. У листі наголошувалося, що більшість населення бачила причину свого "нещастя" тільки у підпільниках[24]. Продовжуючи робити витяги зі звітів Ю. Матвіїва-"Недобитого", спецслужби відзначали ще одну особливість: "Не буде хуторів, не буде і нас. Більшовики із застосуванням фізичної сили і шантажу переселяють селян, лякають їх виселенням в Сибір, арештами, іншим. Були випадки, коли районні представники притягували селянина до стола і, тримаючи його руку в своїй руці, силою заставляли писати заяву на переселення"[25]. При цьому підпільники констатували, що, якщо і не можна буде перешкодити виселенню, то необхідно максимально допомагати тим, кого виселяли, перебувати з ними аж до від'їзду, щоб населення виїхало з найкращими спогадами про повстанців. Рекомендувалося допомагати тим, хто буде здійснювати опір виселенню. Люди мали бачити та відчути турботу на кожному кроці[26].

Українські повстанці проводили збройну та пропагандистську боротьбу проти переселення, оскільки ці акції суттєво підривали базу руху. 16 вересня 1949 р. УМДБ Станіславської області у ліквідованого референта СБ Карпатського крайового проводу "Шаха" вилучило звернення до населення: "Українці! Московсько-більшовицькі окупанти заставляють Вас добровільно переселятися у східні області України. Не вірте цьому обману. Це черговий похід більшовицьких колонізаторів із загального плану знищення українського народу. […] Переселенській кампанії чиніть організаційний відпір, скривайте майно і переходьте на нелегальне становище"[27].

Крім депортації до віддалених районів СРСР, як покарання за націоналістичну діяльність члена родини, здійснювалося переселення і відправлення на роботу за межі західних областей республіки[28]. У цьому контексті серйозна роз'яснювальна робота проводилася на виконання постанови РМ УРСР і ЦК КП(б)У від 12 серпня 1949 р. про добровільне переселення селянських господарств із західних областей у східні та південні області України. Значну роботу провели уповноважені, що прибули із Херсонської, Запорізької, Миколаївської та ін. областей, роз'яснюючи умови тамтешнього життя. Із низки сіл західних областей виїжджали спеціальні посланці від селян для ознайомлення

[24] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 98 (1954), спр. 1, т. 2, арк. 122–123; ф. 13, спр. 372, т. 28, арк. 253.
[25] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 98 (1954), спр. 1, т. 1, арк. 151; оп. 99 (1954), спр. 6, арк. 194.
[26] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 90 (1951), спр. 33, арк. 54.
[27] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 14, арк. 21.
[28] ДАЛО, ф. П-5001, оп. 6, спр. 58, арк. 188.

з життям і умовами облаштування переселенців на місці[29]. Водночас при проведенні такої роботи деякі уповноважені місцевих партійно-радянських органів допускали порушення "соціалістичної законності", погрози і перегини, що негативно позначалося на ході роботи з організації переселення. У результаті неправильного роз'яснення умов переселення колгоспники тлумачили, що їх будуть переселяти не у південні райони України, а до Сибіру. Наступного дня після бесіди 70% колгоспників не вийшли на роботу[30]. Ця проблема є предметом окремого комплексного дослідження.

У цьому контексті доцільно згадати операцію "Захід" – наймасштабнішу депортаційну акцію із західних областей України у жовтні 1947 р. За твердженням О. Бажана, задум провести широкомасштабну виселенську акцію у західних областях України належав заступникові міністра державної безпеки СРСР генерал-лейтенантові С. Огольцову та міністру держбезпеки УРСР генерал-лейтенантові С. Савченку[31]. Про важливість операції "Захід" свідчить те, що у зв'язку з її проведенням начальники УМДБ областей видали накази про перехід особового складу УМДБ на казармене становище[32]. Результати цієї операції вражали, адже за короткий проміжок часу (21–26 жовтня) зі значної території (сім областей) вислали 26 332 сім'ї (77 791 особа): (Дрогобицька – 4 504 (14 456; 3 603 чоловіків, 6 398 жінок, 4 455 дітей), Станіславська – 4 512 (11 883; 2775 чоловіків, 5 499 жінок, 3 609 дітей), Чернівецька область – 613 сімей (1 627; 269 чоловіків, 743 жінок, 615 дітей)[33]. Тобто, з областей Карпатського краю ОУН виселили 9 629 сімей (27 966; 6 647 чоловіків, 12 640 жінок, 8 679 дітей). Відзначимо ще одну особливість: 76% від усіх виселених складали жінки й діти, і лише 24% – чоловіки. Отже, радянська система вела також боротьбу з жінками та дітьми. При цьому усе відбувалося в умовах суворої конспірації, що, очевидно, забезпечило такий результат. Для дотримання конспірації весь партійно-радянський, комсомольський актив із міст і райцентрів, за винятком уповноважених обкому КП(б)У в районах, не знав про підготовку операції і був направлений в села за декілька днів перед проведенням поточних господарсько-політичних заходів. До забезпечення проведення операції залучили 15 750 осіб керівного офіцерського складу різних відомств репресивно-карального апарату та близько 30 000 військовослужбовців[34]. На нараді 16 жовтня 1947 р. у Львові

[29] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 14, арк. 1.

[30] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 14, арк. 7.

[31] Олег Бажан, ""...нам дорікнули у ЦК КП(б)У, що ми мало беремо…": До 70-річчя масової депортації населення Західної України під кодовою назвою "Захід"," *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВДКГБ* 2 (2012): 184.

[32] ГДА СБУ, ф. 71, оп. 10, спр. 18, арк. 183.

[33] Білас, *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953*, кн. 1, 284; Кір Науменко, "Каральнo-репресивна система СРСР як головний інструмент радянізації Львівщини (1944–1953)," *Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область* (Львів: Астролябія, 2009), кн. 1, 607; ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 36 (1960), спр. 5, арк. 2; ф. 13, спр. 372, т. 95, арк. 100.

[34] Бажан, ""...нам дорікнули у ЦК КП(б)У, що ми мало беремо…"," 186.

начальник ГУВВ МДБ СРСР генерал-лейтенант П. Бурмак закликав представників регіональних підрозділів міністерства держбезпеки не обмежувати себе у складанні списків претендентів на депортацію. У Карпатському краї наймасштабніше ця акція проходила 21 жовтня 1947 р. у Станіславській області. До її проведення залучили 1 693 оперативних працівники, 10 000 членів партійно-радянського активу, 5 841 бійця військ МДБ і прикордонників МВС, 941 бійця винищувальних батальйонів, 605 автомашин, 2 000 возів, танкові підрозділи ПрикВО. До операції у Чернівецькій області залучили 381 особу оперативного складу МДБ і МВС, 630 військового складу, 600 учасників ВБ. Для проведення політичної роботи у селах, де планувалося виселення, було залучено 600 осіб із числа партійного активу[35]. Навіть попри негоду (напередодні операції в гірських місцевостях в результаті бурану сніговий покрив сягнув двох метрів) операція тривала, у пастці опинилося 55 військових машин на шляху з Коломиї до Косова[36]. Подібні складні погодні умови спостерігалися і в Чернівецькій області. Осіб, яких виселяли, часто виганяли з домівок у чому були, не даючи змоги зібрати речі першої необхідності, і везли на відкритих машинах і возах до залізничних станцій або навіть вели пішки[37].

Результат операції задовольнив керівників СРСР. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 жовтня 1948 р. її виконавці були нагороджені: орденом Червоного прапора – начальник УМДБ Дрогобицької області полковник В. Майструк, перший заступник міністра держбезпеки СРСР генерал-лейтенант С. Огольцов, начальник УМДБ Станіславської області полковник Р. Сараєв; орденом Вітчизняної війни I ступеня – начальник УМДБ Чернівецької області полковник М. Решетов. Усього нагородили 1 708 осіб, із них 49 орденами Червоного прапора, 193 Вітчизняної війни I ступеня, 272 Вітчизняної війни II ступеня, 572 Червоної зірки, 523 медалями "За відвагу", 99 "За бойові заслуги"[38]. Війна закінчилася у 1945 р., а репресивний апарат отримував бойові нагороди. Звідси – запитання: з ким тоді велася війна? Досить влучно констатує Д. Вєдєнєєв, що хоча радянська адміністрація формально таврувала український визвольний рух "бандитизмом", рефлекторно розглядала протиборство з ним різновидом справжньої війни. Про це опосередковано свідчить надання згодом військовослужбовцям, задіяним в антиповстанських операціях післявоєнного періоду, статусу учасників Великої Вітчизняної війни (попри те, що порівнювати ці історичні явища безглуздо), і навіть така деталь, як нагородження офіцерів

[35] Володимир Сергійчук, *Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955 рр.* (Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005), 549–552; Бажан, ""...нам дорікнули у ЦК КП(б)У, що ми мало беремо…",". 187, 190.

[36] Бажан, ""...нам дорікнули у ЦК КП(б)У, що ми мало беремо…"," 187, 190.

[37] *Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія,. т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959)*, упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко (Київ; Торонто: Літопис УПА, 2002), кн. 2, 458–467.

[38] Бажан, ""...нам дорікнули у ЦК КП(б)У, що ми мало беремо…"," 192.

органів і військ держбезпеки, що брали участь у протиборстві з ОУН і УПА, орденами ВВВ I та II ступенів"[39]. До речі, це суперечило й статутові ордена.

Особливо масштабні депортації українців влада проводила напередодні виборчих кампаній. Це робилося з метою залякати населення та зробити його слухняним виконавцем розпоряджень режиму. Хоча на цьому депортації не закінчилися, їх продовжували розглядати як вагомий інструмент впливу. Місцеві органи сподівалися на те, що виселення великої кількості осіб послабить ОУН і забезпечить ліквідацію сил опору, а тому влада діяла енергійно й цілеспрямовано. Репресивно-каральні органи західноукраїнських областей усвідомлювали: масове виселення родин підпільників не лише суттєво зменшить базу підтримки визвольного руху, але й змусить певну частину вояків до розкаяння, щоби врятувати свої сім'ї від заслання в Сибір.

Досить часто сім'ї націоналістів, які проживали легально, ставали заручниками у повному розумінні цього слова. Через загрозу виселення вони змушені були виходити з повинною. Водночас таку форму, як виведення з повинною, можна розглядати і певним позитивом для самого підпілля. Оскільки, починаючи з 1945– 1946 р., у підпіллі було багато хворих, виснажених морально осіб, їм керівники ОУН дозволяли з'являтися з повинною, щоб вони змогли вилікуватися, і за потреби знову продовжувати діяльність уже в статусі легалізованих.

Отже, депортаційні заходи сприяли виходам із повинною. З іншого боку, дозвіл на "зголошення" давався лише тим підпільникам, які своєю діяльністю не були особливо скомпрометовані перед радянською владою. Проте траплялися випадки, коли після виходу з повинною частина колишніх учасників ОУН і УПА припиняла всякий зв'язок із підпіллям і надавала органам радянської влади допомогу у ліквідації підпілля. Так, було з агентом "Скорим", у минулому стрільцем сотні Івана Пінчука-"Заморського" і "Довбуша", який у 1946 р., перед виходом ліквідував "Комара", а після вербування видав ще чотирьох підпільників[40].

Проведення виселенських заходів мало на меті залучення селян до колгоспів. Часто незгідних вступати у них лякали або й виселяли. Депортації як один із ефективних засобів боротьби з українським визвольним рухом використовували і надалі. Так, було видано указ Президії Верховної Ради СРСР "Про виселення з УРСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя" (21 лютого 1948 р.) та указ Президії Верховної Ради СРСР про заслання на поселення засуджених "учасників банд ОУН" після відбуття покарання у виправно-трудових таборах (ВТТ) (23 лютого 1948 р.), указ Президії ВР СРСР "Про кримінальну

[39] Вєдєнєєв, Биструхін, *Двобій без компромісів*, 42.

[40] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 19 (1959), спр. 12, арк. 68; *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси*, за ред. Станіслава Кульчицького (Київ: Інститут історії України НАН України, 2005), 428–429.

відповідальність за втечі з місць обов'язкового та постійного поселення осіб, виселених у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни" (26 листопада 1948 р.).

Як свідчать джерела, окремі керівники областей, куди привозили депортованих, вимагали одночасно надсилати працездатну агентуру для роботи серед репресованих. Так, т.в.о. начальника УМДБ Хабаровського краю полковник Грибанов писав у листопаді 1949 р. до міністра МДБ УРСР генерал-лейтенанта М. Ковальчука, що із західних областей України до Хабаровського краю на спецпоселення прибули близько 7 000 членів сімей репресованих членів ОУН і УПА. При цьому він звертався з проханням направити кваліфіковану агентуру для розробки цього спецконтингенту, а також дати вказівку начальникам УМДБ Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей про направлення у розпорядження УМДБ Хабаровського краю по одній–дві особи такої агентури з ешелонами спецпоселенців[41].

Ще один злочин у сфері депортацій було здійснено у червні і на початку липня 1951 р., коли з населених пунктів Дрогобицької області (Нижньоустрицького, Хирівського і Стрілківського), переданих за договором Польській державі, проводилося переселення осіб у південні і східні регіони для вивільнення території[42].

Масштаби депортаційної політики вражали. Загалом упродовж 1944–1952 рр. із західних областей України виселили 65 906 сімей (203 662 осіб)[43].

Кількість виселених сімей з областей, які входили до Карпатського та Львівського країв

	1944–1952	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Дрогобицька	10559	460	668	849	4504	9	1600	1656	690	123
Львівська	13457	1130	689	712	5255	108	1880	2386	999	298
Станіславська	13817	222	1985	286	4512	0	1689	3409	1455	259
Чернівецька	1523	77	311	73	613	0	109	118	222	0
Разом по західних областях	65906	4724	7393	2612	26364	240	7665	11033	5021	854

[41] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 4, арк. 281.

[42] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 106 (1954), спр. 2, арк. 310, 312, 317, 319–320; ф. 3, оп. 246 (1953), спр. 29, арк. 375, 377.

[43] ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 12 (1960), спр. 42, арк. 42; оп. 36 (1960), спр. 2, арк. 13; ф. 13, спр. 372, т. 74, арк. 165; т. 95, арк. 99–101; Мар'яна Леськів, "Державний терор у західних областях України в повоєнний час (1944–1953 рр.)," *Мандрівець* 3 (2006): 21; Білас, *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953*, кн. 2, 537 545; Ігор Винниченко, *Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання* (Київ: Рада, 1994), 82.

Зведених радянських даних за краями ОУН немає, як також і за окремими районами, що дало б можливість з'ясувати чисельність виселених у краї. Тому для отримання відповідних даних щодо виселених у Дрогобицькій і Станіславській областях застосували коефіцієнт відповідно до кількості районів, які входили до Карпатського і Львівського країв (32 райони Станіславської обл. входили до Карпатського краю, чотири – до Львівського; у 1944–1947 рр. 18 районів Дрогобицької обл. входили до Карпатського краю, дев'ять – до Львівського краю; у 1948–1950 рр. – 18 і вісім; у 1951–1955 рр. – 16 і дев'ять). За такими розрахунками отримуємо такі дані щодо чисельності виселених у Карпатському краї в порівнянні із Львівським краєм та, у відсотках, загальними значеннями.

Кількість виселених сімей з областей, які входили до Карпатського та Львівського країв

	1944–1955	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Карпатський край	20906 (32%)	581 (13%)	2521 (34%)	893 (34%)	7626 (29%)	6 (3%)	2718 (35%)	4295 (39%)	1957 (39%)	309 (36%)
Львівський край	18450 (28%)	1308 (28%)	1132 (15%)	1026 (39%)	7258 (28%)	111 (46%)	2560 (33%)	3274 (30%)	1409 (28%)	371 (43%)

Кількість виселених осіб з областей, які входили до Карпатського та Львівського країв

	1944–1952	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Дрогобицька	35623	1285	1746	2241	14456	55	6133	6607	2617	483
Львівська	42883	2586	1576	1765	15937	406	6314	9343	3781	1175
Станіславська	40692	586	4368	636	11883	0	5118	11985	5210	906
Чернівецька	4298	247	797	212	1627	0	345	360	710	0
Разом	203662	12762	17497	6350	77808	817	25527	41149	18523	3229

Кількість виселених осіб з областей, які входили до Карпатського та Львівського країв

	1944–1955	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Карпатський край	64463 (32%)	1625 (13%)	5844 (33%)	2271 (36%)	21827 (28%)	38 (5%)	9140 (36%)	15587 (38%)	7016 (38%)	1114 (35%)
Львівський край	59033 (29%)	3079 (24%)	2643 (15%)	2583 (41%)	22076 (28%)	423 (52%)	8770 (34%)	12708 (31%)	5302 (29%)	1450 (45%)

Водночас слід враховувати, що чисельність населення (станом на 1 січня 1945 р.) становила у Дрогобицькій області – 750 800 осіб, Львівській – 1 831 000, Станіславській (станом на 1946 р.) – 1 054 000 осіб, Закарпатській – 799 000,

Чернівецькій – 701 000. Тобто, тільки шляхом виселення із окремих областей із наймасштабнішим визвольним рухом репресували до 5% населення. Це – без урахування вбитих, засуджених, відправлених на різноманітні роботи тощо. Загалом, за нашими підрахунками, на цих територіях органи радянської влади у ході боротьби з українським визвольним рухом репресували майже 10% населення. До речі, масштаби депортаційних заходів співмірні з чисельністю й активністю структур українського визвольного руху. Зокрема, діяльність націоналістів на території Закарпатської області була незначною, тому й виселенська кампанія не охопила цей регіон так потужно, натомість на Станіславщині розгорнувся масштабний Рух Опору радянізації краю, а тому й депортації були масштабні.

З архівних матеріалів відомо, що радянська адміністрація разом зі спецслужбами намагалася перешкодити поверненню виселених оунівців до місць попереднього мешкання. Постанова Ради Міністрів від 6 квітня 1950 р. скасовувала будь-які терміни заслання і робила їх довічними. До категорії довічно засланих вносили й дітей, а за втечу передбачалося покарання – 20 років каторжних робіт. Крім того, 15 червня 1959 р. було видано указ Президії Верховної Ради СРСР "Про відповідальність колишніх спецпоселенців за самочинне повернення їх в місця, звідки вони були виселені", порушникам якого загрожував трирічний термін виселення.

Отже, ігноруючи будь-яке міжнародне законодавство та норми моралі, тоталітарна система здійснила один із чи не найбільших злочинів – насильницькі переселення сотень тисяч власних громадян (більшість становили жінки і діти). Депортаційні кампанії радянської адміністрації мали на меті не лише придушити опір незгідних, але й змінити національну і соціальну структуру суспільства, про що, безумовно, свідчили їхні масштаби. При цьому депортації використовувалися і для залякування тих, хто міг стати в опозицію до влади. У ході реалізації депортаційних кампаній для виведення з повинною націоналістів використовували систему заручництва (погрози виселенням сімей).

Репресивні форми і методи проведення колективізації у західних областях України загалом і в Карпатському краї ОУН – зокрема, наштовхнулися на масштабний опір українського визвольного руху та селянства. Водночас радянська адміністрація розглядала колективізацію як один із засобів боротьби проти ОУН і УПА, адже через примусовий вступ селян до колгоспів учасники Руху Опору позбавлялися економічної та людської бази. Однак діяльність визвольного руху перешкоджала швидкій колективізації села, яку вдалося завершити тільки на початку 1950-х років.

ISSN 2078-6107. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. Спецвипуск. С. 407–420

IMPLEMENTATION OF THE DEPORTATION POLICY BY THE SOVIET REPRESSIVE-KARAL SYSTEM IN THE CARPATHIAN REGION OF THE OUN (1944–1952)

Vasyl ILNYTSKYI
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University,
Cair of Ukraine's History,
24, Ivan Franko str., 82100, Drohobych, Ukraine

The article deals with the peculiarities of deportation policy by the bodies of the Soviet repressive and punitive apparatus in the Carpathian region of the OUN (1945 – 1952). It was found that the deportation campaigns of the Soviet administration were intended not only to suppress the resistance of the dissenters, but also to change the national and social structure of the society, which was certainly evidenced by their scale. Deportations were also used to intimidate those who could oppose the power. It has been found out that during the implementation of the deportation campaigns, the nationalists were forced to use a hostage system (threats to evict families). The number of deportees from the Carpathian region of the OUN was calculated.

Key words: deportations, repressive and punitive system, Carpathian OUN, hostages.